

39. Сурин П. Ф. Современное положение сельскохозяйственного образования в России / П. Ф. Сурин // Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия и Лесному Департаменту (1907). - СПб., 1908. -С. 1-40.

40. Толковыи словарь живого великорусского языка: [в 4 ч.] / В. И. Даль ; О-во любителей российской словесности, учрежденном при Императорском Московском ун-те. - М.: Тип. А. Семина, 1863. - Ч. 1: А - З. - С. 4.

41. Филиповський Ол-р. Сільськогосподарська дослідна справа : підр. для вищ. шкіл / Ол-р Филиповський. - К.: Книгоспілка, 1928. - 167 с.

42. ХижнякЗ,і Історія Києво-Могилянської академії / З.1, Хижняк,| В. К. Маньківський. - к.: Видавн. дім «КМ Академія», 2003. - 184 с.

43. Чупров А.Ц. Мелкое земледелие и его основныѣ нужды / А. И. Чупров. — СПб., 1907.-СІ 32.

44. ШульцА. А. Речь при открытии Первого Общего Собрания 14 ноября 1909 г. / А. А. Шульц // Труды совещания по организации сельскохозяйственного опытного дела в России, происходящего при Главном Управлений Землеустройства и Земледелия с 14 по 20 ноября 1908 г. / Г.У.З. З. ; Департамент земледелия. - СПб. : Тип. М. П. Фроловой, 1909. - С. 1-Ю.

45. Яцик А. В, Енциклопедія водного господарства, природокористуванні сталого розвитку / Д. в. Яцик, В. Я. Шевчук. - К.: Генеза, 2006. - С. 169.

**ТРЕТЬЯКОВ С.Ф. (1872-1918) - ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В АГРОНОМІЇ
УКРАЇНИ
Опара Н.М.**

Полтавська державна аграрна академія

Розвиток науки неможливий без вивчення досвіду попередників. Особливе зростає інтерес до особистостей, які самовіддано працювали на благо українського народу та залишили після себе неоціненну творчу спадщину. З різних причин, у першу чергу політичного уподобання, імена багатьох з них, особливо за радянської доби, були вилучені з наукового галузевого обігу. До таких особистостей повною мірою можна віднести одного з найвидатніших організаторів сільськогосподарської дослідної справи, вченого в галузі агрохімії, ґрунтознавства землеробства, рослинництва, методики дослідної справи, засновника Полтавської наукової школи з агрохімії, першого директора Полтавської дослідної станції Сергія Федоровича Третьякова.

За результатами вивчення життєвого та творчого шляху С.Ф. Третьякова вперше розроблено та запропоновано періодизацію творчого шляху вченого:

1 період (1872-1891) - дитячі та юнацькі роки (1882-1891 рр.) - навчання в Єлецькій гімназії (загальноосвітня підготовка); 2 період (1891-1897) - здобуття фундаментальних наукових знань (1891-1895 рр.) - навчання на природничому відділенні фізико-математичного факультету Московського університету; (1895-1897) - навчання на сільськогосподарському відділенні Новоолександрійського інституту сільського господарства та лісівництва; 1897 р. - проходження літньої практики в одному з великих маєтків Таврійської губернії; 3 період (1897-1918) - формування та діяльність С.Ф. Третьякова як вченого (1897-1898) — помічник хіміка Мальцовських заводів у Орловській та Калузькій губерніях; 1898 р. - проходив військову службу в Полтаві, де зустрівся зі своїм товаришем Ю.Ю. Соколовським; 1899-1904 - хімік і помічник директора Полтавського дослідного поля; 1905-1910 рр. - директор Полтавського дослідного поля; 1910-1918 — директор Полтавської дослідної станції, завідувач відділу рільництва.

Народився С.Ф. Третьяков 3(15) вересня 1872 р. у с. Дятьково Брянського повіту Орловської губернії. Батько виховував дітей у православній вірі, привчав до порядку та праці, але найбільше дбав про їх освіченість. У 1891 р. він віддав Сергія навчатися до Єлецької гімназії. У процесі дослідження життя та діяльності С.Ф. Третьякова нами простежено, що вони міцно перепліталися з долею багатьох визначних науковців того часу.

Встановлено, що під час навчання на формування наукового світогляду вченого великий вплив здійснювали відомі вчені: І.М. Горожанкін, К.А. Тимірязєв, П.С. Коссович, М.В. Курдюмов, П.В. Будрін, В.В. Докучаєв, А.Є. Зайкевич, Д.М. Прянишніков. Зокрема, перші наукові здобутки отримано під керівництвом російського ботаніка, професора І.М. Горожанкіна у напрямі цитології, досліджуючи поліембріонію цибулі запашної. Результати цих спостережень були оформлені у вигляді першої наукової публікації Сергія Федоровича - «Участие клеток антипод в образовании полиэмбрионии у Alliumodorum L». Захоплення агрономією відбулося під впливом досліджень К.А. Тимірязєва та П.С. Коссовича. З'ясовано, що останній сприяв С.Ф. Третьякову у вивченні питань засвоєння рослинами вільного азоту та ролі бульбочкових бактерій на коренях бобових у

цьому процесі, а також проведенні вегетаційного методу дослідження. У період навчання в Новоолександрійському інституті сільського господарства та лісівництва на формування наукового світогляду Сергія Федоровича значною мірою вплинули наукові розробки професора П.В. Будріна. Саме він прищепив студенту фундаментальні знання з кормовиробництва.

Наукова діяльність С.Ф. Третьякова в напрямі сільського господарства розпочалася з 1899 р. на Полтавському дослідному полі, де він проводив дослідницьку і організаторську роботу. З'ясовано, що С.Ф. Третьяков сприяв удосконаленню рілницького досліду як основи наукової праці в рослинництві. Він доповнив польовий метод дослідницької роботи лабораторними хімічними дослідженнями, заснувавши одну з перших серед дослідних полів країни *хімічну лабораторію* та розробив програму її діяльності. Займаючи посаду хіміка, у 1900 р. вчений розробив і подав для затвердження нову програму роботи хімічної лабораторії Полтавського дослідного поля і тоді ж був призначений помічником директора цієї наукової установи. Оцінюючи здобутки вченого і його внесок у розвиток установи, у січні 1905 р. С.Ф. Третьякова обрали й затвердила директором Дослідного поля, а також завідувачем відділу рілництва. На Полтавському дослідному полі (а з 1910 р. - станції) вчений став гідним послідовником керманічів установи Б.П. Черепакіна, В.М. Дьякова Ю.Ю. Соколовського. відродивши та значно перевершивши їх славу, відпрацювавши нові напрями наукових досліджень.

Дослідження наукової спадщини С.Ф. Третьякова дозволило виявити понад 280 опублікованих праць вченого, аналіз яких дав можливість виділити основні напрями досліджень: ґрунтознавство, землеробство, рослинництво, агрохімія, захист рослин кормовиробництва. Крім пріоритетних напрямів наукових досліджень визначено період найбільшої творчої активності вченого - це 1907-1913 рр.

Аналіз результатів науково-дослідної діяльності С.Ф. Третьякова засвідчив визначну його роль у розвитку галузевого дослідництва. Своєю самовідданою працею він підняв на новий рівень питання теорії і практики вітчизняної агрономії Сергій Федорович сприяв удосконаленню і покращанню польового досвіду -

основи наукової роботи в дослідній справі. Розроблені С.Ф. Третьяковим новітні підходи в питаннях обробітку фунту, його вологості, боротьби з посухою, структурою сівозмін було визнано класичними в агрономії. Вченого вважають родоначальником рілнично-агрономічного напрямку галузевого дослідництва та піонером дослідження динаміки нітратів у ґрунті. На Полтавській дослідній станції вперше у світі обґрунтували висновок, що підвищення продуктивності сільськогосподарських рослин можливе не тільки за рахунок впливу на фунт, а й на саму рослину. Це відкриття сприяло появі спеціалізованих наукових установ селекційного профілю і втілило в життя метод вивчення живлення у рослин, що отримав назву «метод ізоляції».

Встановлено, що С.Ф. Третьяков як директор Полтавського дослідного поля, а згодом і станції брав безпосередню участь у розробленні наукових тематик досліджень установи. Так, за його рекомендаціями основними розділами програми визначено паровий обробіток фунту, обробіток фунту під ярі культури, удобрення ґрунту, сівозміни, методи посіву рослин, випробування та вивчення злакових, кормових культур, кукурудзи і картоплі. Окремим напрямом стала організація агрономічної допомоги населенню Полтавської губернії.

З ініціативи С.Ф. Третьякова на Полтавському дослідному полі з'явився вегетаційний будиночок. У ньому ретельно вивчалися питання нітрифікації, а також досліджувались хімічні і фізичні зміни фунту залежно від різних способів його обробітку, впливу на нього культивування бобових і просапних рослин, зміни складу зерна ярих і озимих хлібів у залежності від обробітку фунту; хімічний склад кормових рослин. З напрямку вивчення динаміки нітратів у фунті С.Ф. Третьякова слід вважати першопрохідцем, адже саме він розробив програму досліджень стосовно накопичення нітратного азоту в фунті залежно від його культурного стану. З часом це питання почали вивчати практично всі сільськогосподарські дослідні установи Росії. Воно й на сьогодні не втратило своєї актуальності. Крім того, були проведені аналізи торфу та солонцю, а також фунту під впливом на нього беззмінної культури жита. Сергій Федорович творчо продовжив розпочаті ще у 1898р. В.М.Дьяковим та Ю.Ю. Соколовським дослідження з впливу фунтів взятих з різних горизонтів (у

своєрідних лізиметрах - цементованих ящиках) на урожайність найбільш поширених польових культур,

С.Ф. Третяков досить багато уваги приділив вивченню галузі рослинництва зокрема біології окремих культур, що дозволило досліднику виявити критерії, які впливають на ріст і розвиток рослин, якість вирощеної продукції. Саме йому належать висновки, які стали класичними в галузі картоплярства: чим більше випадає опадів у період від цвітіння до стиглості бульб, тим вищі врожаї картоплі, бульби якої при цьому відрізняються зниженим вмістом крохмалю; чим нижча температура протягом вегетаційного періоду, тим вища врожайність картоплі. Міжнародне визнання С.Ф. Третякову принесла праця з методики порівняння сортів картоплі.

С.Ф. Третякова можна віднести і до піонерів агроеліорації в Україні. Адже він сумлінно, декілька сезонів поспіль, разом з практикантами вивчав питання про раціональне використання піщаних ґрунтів Полтавської губернії. Велику увагу Сергій Федорович приділяв питанню використання боліт, як методист прийняв участь у складанні першої наукової програми з обстеження та дослідження боліт краю.

Вчений входив до складу багатьох експертних комісій з проведення конкурсів знярядь для поверхневого обробку парових полів, рядкових та тукових сівалок. Зокрема він одним із перших аграріїв України, ще у 1907 р. брав участь як член спеціальної Комісії в проведенні випробувань американської машини для розтрушування гною.

Після перетворення Полтавського дослідного поля на станцію вчений значно розширив дослідження з рільництва, включивши у програму дослідів вивчення впливу мінеральних добрив на озимі та ярі культури; способів, густоти і часу висіву озимих і ярих хлібів; способів обробітку старих люцерни; порівняльної продуктивності сортів сільськогосподарських культур; способів захисту рослин від шкідників і бур'янів. Значну увагу вчений приділив питанням обробітку ґрунту, його вологості, боротьби із засухою, сівозмін, що стали першоосновою, на якій базується сучасна аграрна наука. Крім того, було налагоджено роботу відділу тваринництва, до складу якого увійшли дослідні свинарні, вівчарні та пташник.

Під час його керівництва дослідною станцією було відкрито ентомологічний

кабінет (у подальшому відділ) з інсектарієм, розпочато вивчення впливу комах на рослини і врожайність культур, що сприяло виникненню нової науки - сільськогосподарської ентомології.

Аналіз діяльності вченого показав, що С.Ф. Третяков також зосередив зусилля на вивченні різних питань польового кормовиробництва. Саме він сприяв виділенню цієї дисципліни у самостійну галузь сільського господарства. Протягом багатьох років питання кормовиробництва були головними в роботі як дослідного поля, так згодом і станції. Вчений рекомендував посів травосумішей (люцерна в суміші зі стоколосом, вики озимої з житом та вики ярої з вівсом), кукурудзи на зелений корм, кормових буряків та низки інших культур. Ці рекомендації в умовах інтенсивного розорювання кормових угідь мали надзвичайно важливе значення. Саме тому в жовтні 1930 р. на базі станції було створено Українську науково-дослідну станцію кормових рослин, яка в 1931 р. була перетворена в Український науково-дослідний Інститут кормів, а згодом — на Українську філію Всесоюзного НДІ кормів імені В.Р. Вільямса. Нині воно теж складає чималий відсоток у діяльності станції.

С.Ф. Третяков був широким популяризатором сільськогосподарської дослідної справи і як член редакційної колегії журналу «Хуторянин» відіграв одну з визначних ролей у формуванні часопису, ступеня його науковості. Це видання і сьогодні є актуальним як для істориків аграрної науки, так і для сучасних господарників. Встановлено, що саме з ініціативи вченого, починаючи з 1911 р., Полтавська дослідна станція почала видавати свої наукові праці — справжній літопис розвитку вітчизняної аграрної науки. За життя С.Ф. Третякова під його редакторством світ побачили 23 випуски звітів, підсумків і нарисів з діяльності установи. С.Ф. Третяков - активний учасник агрономічних з'їздів і нарад як загальнодержавного, так і регіонального рівнів. З'ясовано, що Сергій Федорович брав активну участь у заснуванні громадської бібліотеки в Полтаві (нині - Полтавська обласна державна наукова бібліотека імені І.П. Котляревського), організації вищого сільськогосподарського навчального закладу — Інституту ім. Петровського. Просвітницька робота С.Ф. Третякова полягала в організації та

читанні лекцій, курсів з питань сільського господарства у різних містах України поряд із такими видатними діячами як С.Л. Франкфурт, В.В. Колкунов, О.К. Філіповський, І.І. Засухін та ін.

За визнані заслуги з дослідної справи 28 жовтня (11 листопада) 1910 р. на засіданні правління Полтавського товариства сільського господарства Сергія Федоровича першого з дослідників було вшановано золотою медаллю. В лютому 1912 р. С.Ф. Третякова було нагороджено орденом святої Анни 3-го ступеня.

Помер С.Ф. Третяков 27 травня 1918 р. З усіх куточків Полтавської губернії з'їхалися науковці, прості хлібороби та знайомі вченого, щоб вшанувати його пам'ять. Для увічнення його пам'яті було вирішено видати спецвипуск «Южно Русской С.-Х. Газеты», присвячений його імені, виділити кошти для матеріальної підтримки сім'ї вченого, створити спеціальний фонд імені С.Ф. Третякова.

В день святкування 130-річчя заснування Полтавського дослідного поля пропоную:

1. Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України встановити стипендію імені С.Ф. Третякова студентам агрономічних факультетів сільськогосподарських ВНЗ держави.

2. Започаткувати щорічну міжнародну науково-практичну конференцію з актуальних питань землеробства, з історико-науковими читаннями, з агрономії, тваринництва на базі Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції імені М.І. Вавилова Інституту свинарства та агропромислового виробництва НААН.

3. Запропонувати адміністрації Полтавського краєзнавчого музею створити постійно діючу експозицію, присвячену С.Ф. Третякову.

4. Враховуючи вагомий внесок ученого у становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи, доцільно включити (або розширити) відомості про нього в енциклопедичні та довідкові видання України.

5. Звернутися до НААН з пропозицією порушити клопотання перед Кабінетом Міністрів України про надання статусу Національного надбання унікальному досліді з беззмінної культури озимого жита, що ведеться з часу заснування у

1884 р. Полтавського дослідного поля.

6. Увійти з пропозицією до керівництва Полтавської телерадіокомпанії «Лтава» про створення документального фільму про С.Ф. Третякова у циклі «Видатні постаті Полтавщини».

7. Ввести до навчальних програм спецкурс «Історія сільськогосподарської науки» вищих навчальних закладів розділи, що будуть висвітлювати матеріал про життя і діяльність С.Ф. Третякова.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШИХ ЗАВДУВАЧІВ ПОЛТАВСЬКОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО ТА
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДОСЛІДНА
СТАНЦІЯ ІМЕНІ М.І. ВАВИЛОВА**

*Київ ім С.Л. Полтавський краєзнавчий
музей імені Василя Кричевського*

Дві найстаріші у сучасній Україні і колишній Російській імперії інституції — Іриродничо-історичний музей Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) і Полтавське дослідне поле (згодом Полтавська сільськогосподарська дослідна станція, тепер Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція імені М.І. Вавилова Інституту свинарства та агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук України) мають багату історію тісної і плідної співпраці.

Музей як науково-дослідний та культурно-просвітницький заклад і станція як постійно діюча казенна дослідна аграрна установа були створені з ініціативи одного з передових в Росії, діяльного і прогресивного, Полтавського губернського земства. Засновником природничо-історичного музею був видатний вчений-природознавець, основоположник генетичного ґрунтознавства, реформатор сільськогосподарської дослідної справи В.В. Докучаєв, який у 1888-1894 рр. на Спрощення Полтавського губернського земства провів комплексне екологічне вивчення території Полтавської губернії. У типовому статуті музею, розробленому "!"еним, зазначено: «Завдання природничо-історичних музеїв повинні бути двох Р іів: наукові і практичні, ті та інші можуть бути розв'язані тільки спільно І !<Фалельно». Найважливішим практичним завданням В.В. Докучаєв вважав